
“ቃላ” የህላባ ሴቶች ባህላዊ ዘፈንና ማህበራዊ ፋይዳው

አበባ አማረ

አገጽ ጽሑፍ

የህላባ ብሔረሰብ እንደሌሎቹ በኢትዮጵያ የሚገኙ ብሔረሰቦች የባህል ባለጸጋ ሲሆን በስነቃል ዘርፍ የሚመደቡ በርካታ የሚዘመኑና የማይዘሙ ቃል ግጥሞች ያሉት ማህበረሰብ ነው። ከነዚህ በቃል ግጥም ዘርፍ ከሚካተቱ የስነቃል ገጽታዎች መካከል የዚህ ጥናት ትኩረት የሆነው “ቃላ” የሚባል በሴቶች ብቻ የሚከወን ባህላዊ ዘፈን ይገኛል። “ቃላ” በማህበረሰቡ ዘንድ ታዋቂ የሆኑ ጀግኖች፣ ስመጥር ግለሰቦች እንዲሁም የእነዚህ ግለሰቦች ዘርፍ ጎሳ የሚሞገስበት፣ የሚወደስበትና የሚደነቅበት የዘፈን ዓይነት ነው። “ቃላ” በህላባ ብሔረሰብ ዘንድ እጅግ ተወዳጅና በተወሰኑ አጋጣሚዎች የሚዘፈን ነው።

ሴቶች የአንድ ማህበረሰብ ባህልና ትውፊት አካል በመሆናቸው በዚያ ማህበረሰብ ውስጥ ስነቃልን በመፍጠር፣ በመከወንና በማስተላለፍ ያላቸው ድርሻ ከፍተኛ ቢሆንም በሴቶች የሚከወኑ የባህል እሴቶች የእውቀት ምንጭ ተደርገው እንደማይቆጠሩና የምርምር ትኩረት እንደሚነፈጋቸው ይታመናል (Gittens, 2008)። የዚህ ጥናት መነሻም የሴቶች ስነቃል ራሱን ችሎ መጠናት እንደሚችል ለማሳየትም ጭምር ነው።

የ“ቃላ” ዘፈን ግጥሞችን በመሰብሰብ፣ የግጥሞቹን ዋና ዋና ይዘቶች ለይቶ በማውጣት፣ ይዘቶቹን መመርመርና መተንተን የዚህ ጥናት ተቀዳሚ ዓላማ ነው። ጥናቱ በገላጭ (descriptive) እና አውድ ተኮር (contextual) የአጠናን ዘዴ እንዲሁም በቃል ግጥሞቹ ይዘት ላይ የተመሰረተ ነው።

በድሮ ጊዜ የህላባ ሴቶች በቃላ ዘፈን አማካኝነት የህላባን ህዝብ ማንነት፣ ስመጥር ግለሰቦችንና ጀግኖቹን በማስተዋወቅና እንዲዘከሩ በማድረግ፣ ፈሪዎችንና ሰነፎችን በመንቀፍ የራሱን ድርሻ ይወጣል። በአሁኑ ጊዜ ደግሞ በአገር አቀፍና በዞኑ ያለውን የልማት ስራና ማህበራዊ ለውጥ በማድነቅ፣ ጠንካራ ገበሬዎችን በማሞገስ ቃላ አስተዋጽኦ እያደረገ ይገኛል። እንዲህ ዓይነት ማህበራዊ ፋይዳ ያላቸው ባህላዊ እሴቶች ደግሞ ለትምህርት፣ ለታሪክና ለማህበራዊ ሂስ ያላቸው ጠቀሜታ ከፍተኛ ነው።

1. መግቢያ

ኢትዮጵያ የበርካታ ብሔሮችና ብሔረሰቦች አገር ስትሆን ከግማሽ በላይ የሚሆኑት ብሔር ብሔረሰቦች በደቡብ ክልል ይገኛሉ። ከነዚህም ህዝቦች መካከል የህላባ ብሔረሰብ አንዱ ነው። የህላባ ብሔረሰብ እንደሌሎቹ በኢትዮጵያ የሚገኙ ብሔረሰቦች የባህል ባለጸጋ ሲሆን በስነቃል ዘርፍ የሚመደቡ በርካታ የሚዘመኑና የማይዘሙ ቃል ግጥሞች ያሉት ማህበረሰብ ነው። ከነዚህ

በቃል ግጥም ዘርፍ ከሚካተቱ የስነቃል ገጽታዎች መካከል የዚህ ጥናት ትኩረት የሆነው “ቃላ” የሚባል በሴቶች ብቻ የሚከወን ባህላዊ ዘፈን ይገኛል። “ቃላ” በማህበረሰቡ ዘንድ ታዋቂ የሆኑ ጀግኖች፣ ስመጥር ግለሰቦች እንዲሁም የእነዚህ ግለሰቦች ዘርፍ ጎሳ የሚሞገስበት፣ የሚወደስበትና የሚደነቅበት የዘፈን ዓይነት ነው። “ቃላ” በህላባ ብሔረሰብ ዘንድ እጅግ ተወዳጅና በተወሰኑ ኢጋጣሚዎች የሚዘፈን ነው።

አብዛኛውን ጊዜ የሴቶች ስነቃል ወይም በሴቶች የሚከወኑ የባህል እሴቶች የእውቀት ምንጭ ተደርገው ስለማይቆጠሩ፣ ከዚህም የተነሳ የምርምር ትኩረት የተነፈጋቸው በመሆኑ (Gittens, 2008)፣ የዚህ ጥናት ጸሐፊ ይህን ጥናት ለማድረግ አነሳስቷታል። ሴቶች የአንድ ማህበረሰብ ባህልና ትውፊት አካል በመሆናቸው በዚያ ማህበረሰብ ውስጥ ስነቃልን በመፍጠር፣ በመከወንና በማስተላለፍ ያላቸው ድርሻ ከፍተኛ ነው። በመሆኑም የሴቶች ስነቃል ራሱን ችሎ ሊጠና ይገባል።

የዚህ ጥናት ዋና አላማ የ “ቃላ” ዘፈን ግጥሞችን በመሰብሰብ፣ የግጥሞቹን ዋና ዋና ይዘቶች ለይቶ በማውጣት፣ ይዘቶቹን መመርመርና መተንተን ነው። ዝርዝር ዓላማዎቹ ደግሞ የ”ቃላ”ን ምንነት መግለጽ፣ የሚያስተላልፋቸውን ጉዳዮች ለይቶ በማውጣት ይዘቶቹን መተንተን፣ የአከዋወን ገጽታዎቹን (አልባሳት፣ የሙዚቃ መሳሪያ፣ ወዘተ.) ማሳየት ናቸው። በዚህም መሰረት ጥናቱ የሚከተሉትን ጥያቄዎች ለመመለስ ይሞክራል።

1. ቃላ መቼና ለምን ይዘፈናል?
2. በቃላ ዘፈን የሚተኮርባቸው አበይት ጉዳዮች ምንድናቸው?
3. በአሁኑ ጊዜ ቃላ በምን ሁኔታ ላይ ይገኛል? ለማህበረሰቡ ያለው ጥቅም ምንድነው?

የ “ቃላ” ግጥሞች መሰብሰብና መሰነድ የአሁኑም ሆነ ቀጣዩ ትውልድ ባህሉን እንደ አንድ ቅርስ ለማቆየት የሚረዳ ሲሆን ሌሎች ማህበረሰቦች ስለ ብሔረሰቡ ባህል በተወሰነ ደረጃ እንዲያውቁ ይረዳል። ጥናቱ ከዓላማው አንፃር ወሰኑ በቃል ግጥሞቹ ይዘት ትንተና ላይ ብቻ ያተኮረ ነው። በመሆኑም የዘፈኑን የቅርፅና የሙዚቃ ስልት ጉዳይ አይመለከትም።

ይህ ጥናት በገላጭ (descriptive) እና አውድ ተኮር (contextual) የአጠናን ዘዴ እንዲሁም በቃል ግጥሞቹ ይዘት ላይ የተመሰረተ ነው። ሴቶቹ የሚያዘሙት ዘፈን ቃል ግጥሞች ይዘቶች ከባህላዊ፣ ማህበራዊና ታሪካዊ አውድ አንጻር ማጥናት የግጥሞቹን መንፈስ ለመረዳትና በአግባቡ

“ቃላ” የሀላባ ሴቶች ባህላዊ ዘፈንና ማህበራዊ ፋይዳው-አበባ አማረ

ለመተርጎም ያስችላል። Bauman (1983, 362) እንደሚያስረዳው የቃል ግጥም መገኛ ወይም መፍጠሪያ ማህበራዊና ባህላዊ መቼቶች (settings) በመሆናቸው ነው።

መረጃዎችን ለመሰብሰብ ካልዳይና ቀዳማይ ምንጮች በጥቅም ላይ ውለዋል። ጥናቱን በስርዓት ለማከናወን፣ መረጃዎችን ለማደራጀትና ለመተንተን የሚያግዙ ንድፈሃሳቦችንና ተዛማጅ ጉዳዮችን ከመግባታት፣ ከጥናታዊ ፅሁፎችና ከተለያዩ ካልዳይ ምንጮች ተጠናቅረዋል። ቀዳማይ ምንጭ ከመስክ የሚሰበሰበው መረጃ ሲሆን ወደ ሀላባ ዞን በመሄድ ከመረጃ አቀባዮች ስለ ቃላ ዘፈኖች ምንነት በመጠየቅ፣ ቃልግጥሞቹን በመሰብሰብ፣ አከባዎናቸውን በቪዲዮና በኢዲዮ በመቅረጽ፣ ማስታወሻ በመያዝ መረጃዎች ተሰብስበዋል። መረጃዎችን ከመስክ ለመሰብሰብ የተለያዩ የመረጃ መሰብሰቢያ ዘዴዎች የተጠቀሙኩኝ ሲሆን ምልከታ (observation) በቦታው ተገኝቶ ጉዳዩን በማየት፣ ቃለመጠይቅ (interview)፣ የቡድን ውይይት (focus group discussion) በጥቅም ላይ ውለዋል።

የናሙና አመራረጥ የተካሄደው በሀላባ ዞን ከሚገኙ የተለያዩ ቀበሌዎች የተውጣጡ መረጃ አቀባዮችን በመጠቀም ነው። መረጃ አቀባዮቹ የተመረጡት በታላሚ ንሞና (purposive sampling) ዘዴ ሲሆን ቃላን መዘፈን የሚችሉ ሴቶችና ስለቃላ ምንነት የሚያውቁ ሽማግሌዎች ናቸው። ቃል ግጥሞቹ በአስተርጓሚዎች አማካኝነት ከሀላቢሳ ቋንቋ ወደ አማርኛ ተተርጉመዋል።

2. የሀላባ ዞን አጠቃላይ ገጽታ

የሀላባ ዞን በደቡብ ብሔሮች፣ ብሔረሰቦችና ሕዝቦች ክልላዊ መንግስት ስር ከሚገኙት ብሔረሰቦች መካከል አንዱ ሲሆን፣ በኢትዮጵያ ስምጥ ሸለቆ ምዕራባዊ ሐይቆች ዳርቻ ይገኛል። የሀላባ ዞን በስተሰሜን በኩል የስልጤ ዞን፣ በስተደቡብና በሰሜን ምስራቅ በኩል የሀዲያ ዞን፣ በስተምዕራብ ከምባታ ጠንባሮ ዞን፣ በምስራቅ ኦሮሚያ ክልል ያዋስኑታል። የዞኑ ዋና ከተማ ሀላባ ቁሊቶ ሲሆን፣ ከአዲስ አበባ በሻሸመኔ መስመር 315 ኪ.ሜ፣ በቡታጅራ ወራቤ መስመር 253 ኪ.ሜ ርቀት ላይ ትገኛለች።

እ.ኤ.አ በ2007 በወጣው የህዝብና ቤቶች ቆጠራ አጠቃላይ የህዝቡ ብዛት 232,620 ሲሆን ከዚህ ውስጥ የወንዶች ቁጥር 117,961፣ የሴቶችደግሞ 114,659 ነው። ዞኑ በስምጥ ሸለቆና በተራራማ ቦታ ስለሚገኝ የአየር ንብረቱ ከ80 በመቶ በላይ ወይናደጋ፣ 18 በመቶ አካባቢ ቆላ እና 0.17

¹ ሀላቢሳ የሀላባ ቋንቋ ስያሜ ነው።

በመቶው ደጋ ነው (ኤፍሬም፣ 2007፣5)። የሀላባ ህዝብ ዋነኛ መተዳደሪያ ግብርና ሲሆን የሚያመርተውም ጤፍ፣ ማሸላ፣ በቆሎ፣ ዳጉሳ፣ ስንዴ ሲሆን በስፋት የሚመረተውና የኢኮኖሚው መሰረት በርበሬ ነው።

3. የፅንሰ ሃሳብ ቅኝት

በዚህ ክፍል የባህላዊ ዘፈን ምንነትን፣ ክዋኔውን፣ አውዱን፣ ፋይዳውን፣ የሴቶች ባህላዊ ዘፈን ባህርያት እንዲሁም የቃላ ምንነት በአጭሩ ይቃኛል።

3.1 የባህላዊ ዘፈን ምንነት

ባህላዊ ዘፈን በግጥምና በዜማ አማካኝነት ከትውልድ ወደ ትውልድ በቃል የሚተላለፍ የስነቃል አይነት ነው። ባህላዊ ዘፈን የግጥምና ዜማ ደራሲው የማይታወቅ፣ የአንድ ህዝብ ወይም ብሔረሰብ ወይም ጎሳ ሀብት ነው። አብዛኛውን ጊዜ ባህላዊ ዘፈን የሚከወነው የቃል ባህል ባላቸው ማህበረሰቦች ዘንድ ነው። ፈቃድ አዘዘ፣ “አፋዊ ኪነተ ቃል” በሚል ጽሁፉ ባህላዊ ዘፈንን “በአደራረሱ፣ አከዋውኑ፣ ተስተላልፎውና አቀራረቡ ብዙ ጊዜ በቃልና በመዜም የሆነ፣ በዘፈን፣ በሙሽ፣ በእንጉርጉሮ በሌሎችም ተመሳሳይ ዜማዊ ቅርጾች ውስጥ የሚገኝ ህዝባዊ ግጥም ነው” (1991፣84) በማለት ይበይነዋል። ይህ የዘፈን ዓይነት በገጠራማ አካባቢዎች በሚኖሩ ማህበረሰቦች ዘንድ የሚዘወተርና ከተለያዩ ክብረባላት ወይም ተግባራት ጋር ቁርኝት ያለው ሆኖ እናገኘዋለን። ለምሳሌ በሰርግ፣ በጨዋታ፣ በሰራ (የግብርና፣ የወፍጮ፣ የወቀጣ፣ ወዘተ.) ከጦርነትና ከድል ጋር በተያያዙ ስነስርዓቶች እንዲሁም ከሃይማኖታዊ ክብረባላት ጋር ተያይዞ ባህላዊ ዘፈኖች ይዘፈናሉ። በባህላዊ ዘፈኖች አማካኝነት ነገስታት፣ ሹማምንት፣ የአንድ ማህበረሰብ የጎሳ መሪዎች፣ ጀግኖችና ስመጥር ግለሰቦች ይሞገሳሉ።

ባህላዊ ዘፈኖች ከማዘናናት ሚናቸው በተጨማሪ የሰዎችን ወይም የአንድን ማህበረሰብ የተለያዩ ፍላጎቶች፣ አመለካከቶችና ፍልስፍናዎች ሊገለጹባቸው፣ የተለያዩ እሴቶች ሊተላለፉባቸው ይችላሉ። በአንጻሩ ማህበሩ የማይፈልጋቸውን ሁኔታዎችና ድርጊቶች ለመንቀፍና ለመቃወም ወይም ለመተቸት እንዲሁም የወደፊቱን ለመተንበይ ይገለገልባቸዋል (Okepewho, 1992, 110)። በአጠቃላይ ባህላዊ ዘፈኖች የአንድን ማህበረሰብ ባህልና ስለ ዓለም ያለውን አተያይ የሚያንጸባርቁ ናቸው።

እንደየሀገሩና እንደየባህሉ የባህላዊ ዘፈኖች ብዛትና አይነት ሊለያይ ይችላል። ከዚህም የተነሳ “የሰራ ዘፈን፣ የክብረባላት ዘፈን፣ የሰርግ ዘፈን፣ የፍቅር ዘፈን፣ የአምልኮ ሥርዓት ዘፈን፣ የልጆች

“ቃላ” የሀላባ ሴቶች ባህላዊ ዘፈንና ማህበራዊ ፋይዳው-አበባ አማረ

ጨዋታ ዘፈን ወዘተ. እየተባሉ ይመደባሉ” (ዘራሁን፣ 2007፣46)። በዚህም መሰረት ባህላዊ ዘፈን እንደ ቃል ግጥምነቱ ህያው እንዲሆን ከሚያደርጉት ዋና ዋና ሁኔታዎች መካከል ከዋኔና አውድ ይገኙበታል። ከዋኔ ለቃል ግጥም ህልውናው ነው። ይህንን አስመልክቶ ፊንኒጋን(Finnegan፣ 1977፣ 28) ቃል ግጥም ቃላዊ የኪነጥበብ ዘርፍ በመሆኑ፣ ያለ ከዋኔ በዘላቂነት ለመቀጠል አይችልም” ትላለች። ፈቃደ አዘዘ ይህን ሲያብራራ “ቃላዊ ግጥም ህይወቱ በከዋኔ መሆኑን ከዋኔውም ምልዑነት የሚያገኘው አንድም ገላጭ አካላዊ እንቅስቃሴዎች ወይም ቃላት ዜማና አካላዊ እንቅስቃሴዎች ሲገኙ መሆኑን እንገነዘባለን”(1970, 80)።

አውድ ለአንድ ከዋኔ፣ ቅርፅና መዋቅር እንዲሁም የሚተላለፈው መልዕክት መሰረት ነው። “አውድ በአንድን ስነቃልና ከዋኔ ሁለንተናዊ ምንነት ላይ የሚያጠነጥን ነው” (Sims & Stephen 2005,137)። አውድ የከዋኔ ገፅታ ወይም ድባብ ስለሆነ የከዋኔውን መቼት፣ በከዋኔ ወቅት ጥቅም ላይ የዋሉ ቁሶችን፣ አልባሳትንና አጠቃላይ የከዋኔውን ሁኔታ እንዲሁም የከዋኙንና የታዳሚውን ግንኙነት የሚያጠቃልል ነው። Dan Ben Amos “የአንድ ቴክስት (ስነቃል) ትርጉም በአውዱ ያለው ትርጉም ነው” (1993, 210) በማለት የአንድ ቃል ግጥም መልእክትን ለመረዳት አውድ ውስጥ ሊሆን እንደሚገባ ይገለጻል። Okpewho (1990) በበኩሉ አንድ የቃል ግጥም ከአውዱ ውጭ ከሆነ ህይወት የሌለውና ትርጉም የለሽ መሆኑን ያስረዳል። ስለዚህ የሰርግ ዘፈን ሰርግ በሌለበት፣ የወሊድ፣ የሰራም ሆኑ የሌሎች ቃል ግጥሞች ጉዳዩ በሌለበት ቢከወኑ ማራኪና ህይወት ያላቸው ሊሆኑ አይችሉም። ይህን ሃሳብ ፊንኒጋን (Finnegan) ስታጠናክር “በቃላዊ ባህል ውስጥ የሚደረገው አካላዊ ገለጻ፣ ድምጸትና ፍልቀት ለቃላቱ ትርጉም ቢሰጡም ከአውድ ውጭ ሲደረጉ በቀላሉ ትርጉማቸውን ያጣሉ (2005, 173) በማለት አውድ ስነቃልን ለመረዳት ምን ያህል አስፈላጊ እንደሆነ ታስረዳለች።

በተጨማሪም የአንድን ባህላዊ ዘፈን መልእክት ለመረዳት ቃል ግጥሙ የተነገረበትን ታሪካዊ ወይም ማህበራዊ ዳራ መረዳት እንዲሁ አስፈላጊ ይሆናል። ይህን አስመልክቶ ጆን ሚሊር ቼርኖፍ (John Miller Chernoff) ሲያብራራ አንድን “የአፍሪካን ሙዚቃ አድምጦ ለመረዳት የአፍሪካውያንን ማህበራዊና ባህላዊ አውድ አንጻር ማዳመጥ ያስፈልጋል” (1979, quoted in Agawu 2004:410) ይላል። እንደማንኛውም የአፍሪካ ማህበረሰብ የሀላባ ህዝብም የራሱ የሆነ ባህልና ታሪክ ያለው በመሆኑ ቃላን ከሀላባ ህዝብ ማህበረ-ባህላዊ አውድ አንጻር ማየት የግድ ይሆናል።

3.2 የሴቶች ባህላዊ ዘፈኖች

በማንኛውም ማህበረሰብ ውስጥ የስነቃል ከዋኞች እንደየባህሉ በእድሜ፣ በጾታና በተለያዩ ማህበራዊ ደረጃዎች ሊለያዩ ይችላሉ። ከነዚህም ክፍሎች መካከል በሴቶች ወይም በወንዶች በተናጠል ወይም በሁለቱም ጾታዎች በጥምረት ሊከወኑ የሚችሉ የስነቃል ከዋኞች ይኖራሉ። ሴቶች በተለያዩ የስነቃል ከዋኞች ላይ ታላቅ ሚና ይጫወታሉ። በአፍሪካ የስነቃል ጥናት ቀዳሚውን ስፍራ የያዘችው ፊነጋን እንደምትገልፀው በአፍሪካ የቃል ግጥም ከዋኔ ሴቶች ሰፊ ቦታ እንደሚይዙ ሆኖም በአደባባይ የሚከወኑትን ቃልግጥሞች በመከወን ከፍተኛ ሚና የሚጫወቱት ደግሞ ወንዶች መሆናቸውን ትገልጻለች። ከዚህም የተነሳ ወንዶች በ“ፕሮፌሽናል ከዋኝነት” የበለጠ ተሳታፊ እንደሆኑ (1970, 98) ትጠቁማለች። ይህም ሁኔታ ሴቶች አደባባይ ለመውጣት ሰፊ እድል የሌላቸው መሆኑንና ይህ ደግሞ ፕሮፌሽናል ከዋኝ ከመሆን እንዳገዳቸው ያሳያል። ሆኖም ሴቶች ባህላዊ ዘፈኖች የሚከወኑበት የራሳቸው ቦታና የተለያዩ አጋጣሚዎች አሏቸው። እነዚህ ቦታዎችና አጋጣሚዎች ቃልግጥሞቹን በተለይ በሴቶች የሚከወኑ እንዲሆኑ አድርጓቸዋል ማለት ይቻላል። ቃልግጥሞቹ በተለያዩ ባህሎች የተለያዩ ገጽታ ሊኖራቸው ቢችልም በስፋት በሴቶች ብቻ ከሚከወኑት ባህላዊ ዘፈኖች መካከል ጥቂቶቹን መጥቀስ ይቻላል። የለቅሶ (የሙሾ) (አንዳንድ ቦታ በወንዶች ይከወናል)፣ የእሽሩሩ፣ የወፍጮ፣ የፈትል፣ በተለያዩ ሃይማኖታዊ ክብረ በአላት የሚዘፈኑ ዘፈኖች፣ የወሊድ፣ የሰርግ ወዘተ. ናቸው። ሴቶች ቦቃል ግጥሞቻቸው ልጆቻቸውን ስነምግባር ያስተምራሉ፣ ታሪክ ይነግራሉ፣ የተለያዩ ባህላዊ ልማዶችንና እሴቶችን ያስተላልፋሉ፣ በውስጣቸው የታመቁ ስሜቶችን ያስተነፍሳሉ፣ ወዘተ. (Nenola, 1993, 56)።

የሴቶች ቃል ግጥሞች ግላዊና ቡድናዊ ሊሆኑ ይችላሉ። አንዲት ሴት በግል እንዲሁም ከሌሎች ሴቶች ጋር በህብረት የምትከውናቸው ባህላዊ ዘፈኖች አሉ። በግል ከሚከወኑት መካከል የእሽሩሩ፣ የፈትል፣ የሰፊትና የወፍጮ ወዘተ... ሲሆኑ በህብረት የሚከወኑት ዜማዎች ደግሞ የለቅሶ፣ የሰርግ፣ የወሊድ፣ የሰራ (የደቦ) እያልን ልንዘረዝራቸው እንችላለን። አብዛኛውን ጊዜ በግል የሚከወኑት ዘፈኖች የሴቶች ግላዊ የሆኑ ስሜቶች የሚያንጸባርቁ ሆነው እናገኛቸዋለን። የሴቶች ባህላዊ ዘፈኖች በሙዚቃ መሳሪያ አይታጀቡም፣ አብዛኛውን ጊዜ የሙዚቃ መሳሪያዎቻቸው የቤት ቁሳቁስ ለምሳሌ የሸክላ ማሰሮዎችን በመምታት፣ በአታሞ እንዲሁም ጭብጨባና እልልታ ናቸው።

“ቃላ” የሀላባ ሴቶች ባህላዊ ዘፈንና ማህበራዊ ፋይዳው-አበባ አማረ

በሀላባ ብሔረሰብ ዘንድ በርካታ ባህላዊ ዘፈኖችና ጨዋታዎች አሉ። ባህላዊ ዘፈኖቹ በጾታና በእድሜ ላይ የተመሰረቱ ናቸው። ለምሳሌ የእረኞች ዘፈን፣ የወንዶች የግርዘት ዘፈን (ለምሳሌ አይኡ /ገምሱ፣ ሆ ሎሌ ይዩ አቦ ላጵዬ)፣ የወንዶች የሰርግ ዘፈን (ያካ አላህ ዳኢሞ፣ ዳኤ ያላ ሆ)፣ ፉከራና ሽለላ (ጌሬሮ)ና የአዝመራ ወይም የግብርና ዘፈን (ሎኖ/ሆይቴ) በወንዶች ብቻ የሚከወኑ ናቸው። የሴቶች የግርዘት ዘፈን (ለምሳሌ፡- ሃይጃለኔ ሄኤ፣ ወማ አትን ይቶንትዶ፣ ወማን ኪንታ መገኔ፣ ሀይ መንገሳ ሃይ ደኢላንሳ)፣ ልጃገረዶችም ሆኑ ያገቡ ሴቶች የሚዘፍኑት የሰርግ ዘፈን (ለምሳሌ አዬ ወዬ ሲባዬ፣ ሃይ ወንበሪን ችሎታኖ፣ ሃማሞታና ወዘተ)፣ እሽሩሩ (ጨሌ ሆሮሮ)፣ ሲያሜ ሀይ ሲያሜ (ወንዝ ውሃ ሲቀዳ የሚዘፍኑት) እንዲሁም የጦር ጀግኖች ማሞገሻ የሆነው ቃላ የሴቶች ዘፈኖች ናቸው። ቀጥሎ ስለቃላ ምንነት፣ አከዋወንና ፋይዳ እንመለከታለን።

3.3 የሀላባ ሴቶች የቃላ ዘፈን

ቃላ በቡድን የሚከወን ባህላዊ ዘፈን ነው። ቃላን የሚጫወቱት እድሜያቸው ከ16-20 የሚሆን ያላገቡ ልጃገረዶች ናቸው። ሴት ልጆች ገና በጨቅላ ዕድሜ ቃላን የሚማሩት ከእናቶቻቸው ነው። ቃላን የሚዘፍኑ ልጃገረዶች ወይም ሴቶች ቃላ ግጥሙን በቃላ የሚያውቁ፣ የማስታወስ ችሎታ ያላቸው፣ የጎሳ ወይም የዘር ሀረግ የሚያውቁና ጥሩ ድምጽ ያላቸው መሆን አለባቸው። ቃላ በጦርነት የተሳተፉ ጀግኖች የሚሞገሱበት፣ ሰነፎችና ፈሪዎች የሚንኳሰሱበት ነው። ቃላ በማሞገስና በማንኳሰስ ወንዶች ተዋጊ፣ ጀግና፣ ብርቱ እንዲሆኑ የመቀስቀሻ ዘፈን ነው።² ቃላ አብዛኛውን ጊዜ የሚዘፈነው በስልጥኛ ቋንቋ ነው። ቃላ ብቻ ሳይሆን ፉከራና ሽለላውም በስልጥኛ ቋንቋ ይከወናል።³አሁን አሁን ግን በሀላብኛ ቋንቋ መዘፈን እንደተጀመረ መረጃ ሰጪዎቹ ገልጸውልኛል።

ቃላ ሲዘፈን የሚጠቀሙት የሙዚቃ መሳሪያ አታሞ⁴ ይባላል። አታሞ፣ በአንድ መዳፍ ተይዘ በሌላው እጅ የምትመታ ከሸክላ ተሰርታ በጥንቅል ቆዳ የተወጠረች ትንሽ ከበሮ ናት። ልጃገረዶቹ ቃላ ሲዘፈኑ በዚህች አታሞና በጭብጭባ በመታጀብ ዘፈኑን ያደምቁታል።

² ቃለመጠይቅ፡ጡባ አብዱራህማን፡ሀምሌ 16፡2007 ኑሪቱ አብዱ፣ ህልፊቴ ዴቢሶና ብዙነሽ አመሽ ሀምሌ 17፡ 2007።

³ የሀላባ ህዝብ ከአጎራባቹ የአርሲ አሮሞ ጋር ሲዋጋ አንድ ግንባር ፈጥረው (ጎጎት) አብረውት የሚዋጉት ሰባት ጎጎት በመባል የሚታወቁ ሀላባ፣ ስልጤ፣ ሁልባረግ፣ አዘርነት እነቆር፣ መልጋና ቸሃ ሲሆኑ በአበጋዝ ሱጋቶ የሚመራ ቡድን ነበር። በዚህም ምክንያት የአንዱ ጀግና የሌላውም በመሆኑ በስልጥኛ ይዘፈን እንደነበርና ይህ ልማድ እስካሁን እንደቀጠለ ነው።(ከማል ሀሰን፣ የካቲት 16፡ 2010 የማስተካከያ ቃለመጠይቅ)

⁴ መረጃ ሰጪዎቹ ትንሿ ከበሮ አታሞ ተብላ እንደምትጠራ ነግረውኛል።

በሀላባ ብሄረሰብ ቃላን ለመጫወት የሚያስችሉ ሁለት አጋጣሚዎች እንዳሉ ይነገራል።

1. በድሮ ጊዜ ቃላ የሚዘፈነው በብሄረሰቡና በሌሎች አገራዊ ብሄረሰቦች መካከል ጦርነት ሲካሄድ ወይም አገራዊ የሆነ ጉዳይ ሲያጋጥም፤ እንዲሁም አንድ ግለሰብ አደን ሄዶ ገድሎ ሲመለስ ነው። ስለዚህ ወደ ጦርነት የሚሄዱ ሰዎች ሲሸጉ ልጃገረዶች ተሰብስበው የቀድሞ ጀግኖችን ጀብዱ እያነሱ የሚያነቃቃ ዘፈን ይዘፍናሉ። በዚህ ጊዜ እንኳን ጀግናው ፈሪውም ስድብ በመፍራት ይሄዳል። ወንዶች ከጦር ሜዳ ሲመለሱ በተለይ የገደሉና የወንድን ብልት የሰለቡ በቃላ ዘፈን ይሞገሳሉ።
2. ቃላ በሰርግ ስነ ስርዓት ላይ በሙሽሪት ቤት ይዘፈናል። ታዋቂ ጀግኖች ይነሳሉ፤ ይወደሳሉ።

ቃላ ሲዘፈን ልጃገረዶቹ ክብ ስርተው፤ ትከሻ ለትከሻ ገጥመው ይቆማሉ። አቀንቃጅና ሌሎችም ተቀባዮች አታሞ እየመቱ ይጫወታሉ። አብዛኛውን ጊዜ የሚያደርጉት እንቅስቃሴ አንገታቸውን ሰበር፤ ወደ ጎን ወዝወዝ በማድረግ ብቻ ነው። አታሞ ያልያዙ እጃቸውን ልክ አታሞ እንደያዙ በማድረግ በትንሹ ቸብ ቸብ በማድረግ ያጨበጭባሉ። ቃላ የሚጫወቱ ልጃገረዶች የተለየ አለባበስ፤ አጊያጌጥና የጸጉር አሰራር አላቸው። የጸጉር አሰራራቸው ባጅ ይባላል። ጸጉራቸው ላይ ጌጣጌጥ አለ። ወገባቸውን ኢቶ የሚባል ቀበቶ ይታጠቃሉ።

ስዕል 1፡ የሀላባ ልጃገረዶች የባጅ አሰራርና አጊያጌጥ የሚያሳይ ፎቶ (ምንጭ፡-ከሀላባ ዞን ባህል፣ ቱሪዝምና ኮሙኒኬሽን ቢሮ ከፋይል የተወሰደ)

ከልጃገረዶቹ ጀርባ ወንዶች በተለይ ጀግኖች የነብር ቆዳ (ላንዳ) ወይም የነብር ቆዳ መልክ ያለው ልብስ (ሱም ላንዳ) ለብሰው ጦር ይዘው ይቆማሉ። ከልጃገረዶቹ

ጀርባ የሚቆሙት ወንዶች ጀግኖች መሆን

አለባቸው። የወንዶቹ ከሴቶች ጀርባ መቆም ለሴቶቹ ክብር መስጠትን የሚያመለክት ሲሆን በሌላ በኩል ደግሞ ልጃገረዶቹ በዘፈናቸው ወንዶቹ ምን እንደሚሉ ለመስማት ነው። በተጨማሪም

“ቃላ” የሀላባ ሴቶች ባህላዊ ዘፈንና ማህበራዊ ፋይዳው-አበባ አማረ

በጨዋታ ጊዜ በልጃገረዶቹ መካከል ግጭት ቢፈጠር ጥቃት እንዳይደርስባቸው ለመጠበቅ ከጀርባ እንደሚቆሙ ይነገራል።

ቃላ የሚዘፍኑ ልጃገረዶች በወንዶች ዘንድ እጅግ ይፈራሉ። ምክንያቱም በቃላ ፈሪ ይሰደባል። ሳይገድል ጀግና ነኝ ባይ ካለ ይወረዳል፤ ይተቻል። የቃላ ተደራሲያን ወይም ታዳሚዎች፣ ማንኛውም የማህበረሰቡ አባላት ሲሆኑ በእድሜም በጾታም የተገደበ አይደለም። ቃላ ሲዘፈን አንዷ እያቀነቀነች ትመራለች፤ ሌሎች ይቀበሏታል። ልጃገረዶቹ በሚዘፍኑበት ጊዜ እርስ በርስ ይጠባበቃሉ። ለምሳሌ ጀግና ያልሆነውን በዝምድና እንደ ጀግና ብታሞግሰው ሌላዋ አቋርጣ ታርማታለች። በዚህ ምክንያት አንዳንድ ጊዜ ግጭት ሊፈጠር ስለሚችል ከጀርባ ከቆሙት ወንዶች መካከል አንዱ በአለንጋ ነካ እያደረገ ስርዓት እንዲይዙ ያደርጋቸዋል። ጀግና ያልሆነ ልጃገረዶቹን መንካት አይችልም፤ ይሰድቡታል። የልጃገረዶቹን ትኩሻ መንካት የሚችሉት ጀግና የሆኑት ብቻ ናቸው።

4. የቃላ ዘፈን ግጥሞች ይዘት ትንተና

የቃላ ቃል ግጥሞች ይዘት ትንተና ለማድረግ ቃል ግጥሞቹ በሁለት አበይት ክፍሎች ተከፍለው ቀርበዋል። አከፋፈሉም ይዘታቸውን መሰረት በማድረግ የጦርነትና የአደን የቃላ ዘፈኖች በሚል ነው። በዚህ መሰረት ትንተናው እንደሚከተለው ቀርቧል።

4.1 ለጀግኖች የሚዘፈን ቃላ

የሀላባ ህዝብ በተለያዩ ጊዜያት የተለያዩ ጦርነቶች እየተዋጋ የኖረ ህዝብ ነው ይባላል። የጦርነቶቹ ምክንያቶች በዋነኝነት ሁለት ሲሆኑ እነሱም ከቦታ ቦታ ይዘዋወር በነበረበት ጊዜ በሚሰፍርባቸው ስፍራዎች ከሚኖሩ ህዝቦች ጋር በተለያዩ ምክንያቶች በሚፈጠሩ ያለመግባባቶችና ከአጎራባች ህዝቦች ጋር በድንበር መገፋፋት፣ በግጦሽ መሬት አጠቃቀም እንዲሁም በከብት ስርቆት በሚነሱ ግጭቶች ነው። በዚያን ጊዜ በጦርነቶቹ ላይ የተዋጉና ስመጥር ጀግኖች ስማቸው እየተነሳ የሰሩት ጀብዱ እየተወሳ ይዘፈን ነበር፤ እስካሁንም እነዚህ ጀግኖች በቃላ ይወደሳሉ፤ ይሞገሳሉ። ለምሳሌ፡

ሀላብኛ	አማርኛ
ኮራ ኮሬ ኖጋ	ኮርቻ እንደሚጭን
ወደቦሊቃ ጋ	እንደድሮ ሽማግሌዎች
ቀሴን ቀሬኑጋ	ወግቶ እንደሚሰልብ
አርሰቢ ጢጳሚጋ	እንደ አርሰቦ ጢጳም
አዴን ገሬኑጋ	ተከራክሮ እንደሚረታ

አቴን ገሌኑጋ	አጥሮ እንደማደር
ሀላቢ አሶጋ	እንደ ሀላባ ልጆች
ቀሴን አጅኑጋ	ወግቶ እንደመጣል
ከዴን ሙሬኑጋ	ረግጦ እንደመቁረጥ
ሚቶ ሀላቢጋ	እንደ ሚቶ ሀላባ
ዲጆ ሀላቢጋ	እንደ ዲጆ ሀላባ

በዚህ ቃል ግጥም የሀላባ የድሮ ሽማግሌዎች ይነሳሉ። ሀላባ ይታወቅበት የነበረው ጅብድ መስለብ ነው። እውነተኛ ጀግና የሚታወቀው ሰልቦ ይዞ ሲመጣ ነው ይባላል። በትክክል መግደሉና የገደለው ሰው ቁጥር የሚታወቀው ሰልቦ ባመጣው የብልት ቁጥር መጠን ነው። የተዋረኑት ችሎታው “ወግቶ መጣል፣ ረግጦ መቁረጥ” በሚል ተገልጿል። በዚህ ቃል ግጥም የዳሪሞ ጎሳ አባል የሆኑትና ታዋቂ የጦር ጀግና የነበሩት አርሰቦ ጢጳም ይወደሳሉ። እኒህ ጀግና በጦር ጀግንነታቸው ብቻ ሳይሆን በክርክርና በሙግት አዋቂነታቸውም ጭምር ይሞገሳሉ። በዚህ ቃል ግጥም የዲጆ ልጆች ይወደሳሉ። ሀላባ ዲጆና ብላቴ በሚባሉ ወንዞች አሏት። ስለዚህ በዚህ ግጥም የዲጆዎቹ ሀላቦች ይወደሳሉ።

በሚቀጥለው ቃል ግጥም ደግሞ ወደ ጦርነት የሚሄዱ ሰዎች ራሳቸውን መሰዋት እንዳለባቸውና ፈርተው እንዳያፈገፍጉ፣ የሚያስፈልገውን መስዋዕትነት መክፈል እንዳለባቸው ለማበረታታት እንዲህ ብለው ያዘገቡ።

ሀላብኛ	አማርኛ
አምላለሚ አያሜ	አምላለሚ አያሜ
ኢና ቂቅኖ ዋቦ	ዓይናችሁን አፍጥጣችሁ ስጡ
ሌንዳ ራምሶን ሄቦ	እንደ ሌንዳው ራምሶ ልጅ
ባሮ ቀቅሎ ዋቦ	በፊት ለፊት ጋሻ ስጡ
አርሰቦ ጢጳም ሀቦ	እንደ አርሰቦ ጢጳም

በዚህ ቃል ግጥም “የሌንዳው ራምሶ ልጅ” በመባል የተጠቀሱት ጀግና ጃቢር ራምሶ ሲሆኑ የማን ልጅ እንደሆኑና ቀበሌያቸው ሌንዳ እንደሆነ ተጠቅሷል። የቃላ አንዱ ባህርይ ጀግኖቹንና ስራቸውን ብቻ ሳይሆን ዘራቸውን፣ ጎሳቸውን እንዲሁም አባት፣ አያት ቅድመ አያትን ጭምር የሚያነሳና የሚያወድስ ምሉዕነት ያለው መሆኑ ነው። የራምሶ ልጅ ጃቢር በሀላባ አፈታሪክ ትልቅ ስፍራ የሚሰጣቸው ሲሆኑ በዚህ ቃል ግጥም “ዓይናችሁን፣ አፍንጫችሁን ስጡ” የሚለው ስንኝ ግለሰቡ ያደረጉትን ተጋድሎ ያሳያል። በሀላባ አፈታሪክ ጃቢር ራምሶ አይናቸው በጦር ተወግቶ

“ቃላ” የሀላባ ሴቶች ባህላዊ ዘፈንና ማህበራዊ ፋይዳው-አበባ አማረ

የጦሩን እጅታ ሰብረው ጦሩ አይናቸው ላይ እንዳለ ተዋግተው ድል ያደረጉ ጀግና እንደነበሩ ይነገራል። ስለዚህ የእሳቸውን ተጋድሎ በመጥቀስ ለራሳችሁ አትሳሱ፤ ልክ እንደሳቸው ሁኑ በማለት ሌሎቹ የሀላባ ልጆች ጀግና ይሆኑ ዘንድ በዚህ ቃላ አማካኝነት ያበረታታሉ።

ሀላብኛ	አማርኛ
ኮሬ ኮራ	ኮርቻ እንደሚጫን
ሀላቢአ ሰጋ	የሀላባ ልጆች
ለሜቹ ሁሴን ሊጋ	እንደ ለሜቹ ልጅ ሁሴን

ሁሴን ለሜቹ ጠላትን ለብቻቸው ተዋግተው የሚመልሱ እንደነበሩ አፈታሪክ ያሳያል። በዚህ ሁኔታ አዝማቹ ሳይለወጥ የጀግኖቹ ስምና የሰሩት ስራ እየተጠቀሰ በማወደስ ጦርነት ሲያጋጥም ማንም ወንድ ፈርቶ እንዳይቀር፤ ለመሄድ የተዘጋጀውንም የበለጠ ድፍረት እንዲኖረው፤ በእልህና በቆራጥነት ወደ ጦር ሜዳ እንዲሄድ ቃላን ይዘፍናሉ። በዚህ መልክ የሚዘፈነው ዘፈን የተለያዩ ጀግኖች ስምና ተግባራቸው ስለሚገለጽበት ረጅምና ተራኪ ሆኖ እናገኘዋለን።

ለምሳሌ ቀጥሎ የቀረበውን ግጥም ማየት ከላይ የተጠቀሰውን ሃሳብ በጉልህ ለማየት ይረዳል።

ሀላብኛ	አማርኛ
ኮሬ ኮሬ ኖጋ	ኮርቻ እንደሚጫን
ሀላቢሾ ሰጋ	እንደ ሀላባ ልጆች
ኮራ ኮሬ ኖጋ	ኮርቻ እንደሚጫን
ሌሚቹ ኡሴ ኖጋ	እንደ የለሚሾ ልጅ ኡሴ
ኮራ ኮራ ኖጋ	ኮርቻ እንደሚጫን
ዋቤ ኢመሌ ጋ	እንደ የዋቤ ልጅ ኢመላ
ኮራ ኮሬ ኖጋ	ኮርቻ እንደሚጫን
ወራኔ ሚሴ ጋ	እንደ የወራቤ ልጅ ሚሴ
ኮራ ኮራ ኖጋ	ኮርቻ እንደሚጫን
ቃሪቢ ዳቆሮ ጋ	እንደ የደቃሮ ቃሪቦ

ይህ ቃል ግጥም በዚህ መልክ ከተለያዩ ጎሳዎች ታዋቂ የሆኑትን ጀግኖች እያነሳ ይተርካል። እነዚህ ሰዎች በሀላባ ታሪክ ትልቅ ስፍራ ያላቸው እስካሁን ድረስ ስማቸው በተለያዩ አፈታሪኮችና ዘፈኖች የሚወሳ ነው።

ቃላ የሚጫወቱት ልጃገረዶች ጀግኖችን ማወደስ ብቻ ሳይሆን ወንዶቹ ወደሚሄዱበት ጦር ሜዳ ድረስ ለመሄድ ፍላጎት እንዳላቸው ቀጥሎ በቀረበው ቃል ግጥም ይገልጻሉ።

ሀላብኛ	አማርኛ
ታቱም ጋዣው	ከናንተ ጋ ጦር ሜዳ እሄዳለሁ
ለቀተልኩም ሹብላው	ስትገድሉ አሞግሳችኋለሁ

ለፈሬሙ ሹዣው

ስትፊሩ አበረታታችኋለሁ

አብዛኛውን ጊዜ ጦርነት ሴቶች የሚሳተፉበት አይደለም በተለይ በሀላባ ብሄረሰብ። በዚህ ቃል ግጥም የተላለፈው መልእክት ግን 'ሴቷ እንዲህ ካለች እንዴት እኔም' ብሎ ወንዱን ለማደፋፈርና ለውጊያ እንዲነሳሳ የሚያደርግ ነው።

ቃላን ሚጫወቱ ልጃገረዶች ጀግኖችን በማወደስ ሌሎችን ለጦርነት እንደሚቀሰቅሱና እንደሚያበረታቱ ሁሉ ፈሪዎችንና ጀግና ሳይሆኑ ጀግና ነን የሚሉትንም ይተቻሉ፤ ያንኳስሳሉ።

ለምሳሌ ፈሬውን እንዲህ ይሉታል፡-

ሀላብኛ	አማርኛ
በመኮ የላጄ	እድል አግኝቶያልተዋጋ
እንኮ የሄትዋጄ	የኔ ወንድም አይደለም
በመካ ዩልሰፔ	እድል አጥቶ የሸሸ
እንኮ የሄትዋጄ	የኔ ወንድም አይደለም
በመኮ ሂጉማ	እድሉን ስታገኙ ተዋጉ
በመካም ሲኩማ	ከተቸገራችሁ ሸሹ

በዚህ ቃል ግጥም የተላለፈው መልእክት የመዋጋት አጋጣሚ ካለ ያንን እድል ተጠቅሞ ጀግና መባል እንጂ ፈርቶ መቀመጥ ከዘር ሀረግ እንደሚያሰርዝ ነው። ቤት ከመቀመጥ ወደ ጦር ሜዳ ሄዶ የማይሆንለት ከሆነ ሸሸቶ መመለስ እንደሚሻል ዘፈኑ ያሳያል። ጦር ሜዳ ያልሄደው ፈሪ አንድ ጊዜ ብቻ ሳይሆን በተለያዩ አጋጣሚም ስሙ በመጥፎ ይነሳል። ለምሳሌ በተለያዩ ማህበራዊ ግንኙነቶች ከበሬታ አይሰጠውም። ቀደም ሲል እንደተጠቀሰው ልጃገረዶች ቃላ ሲጫወቱ ከጀርባቸው ወንዶች ይቆማሉ። ከጀርባ የቆሙት ጀግኖች ካልሆኑና የልጃገረዶቹን ትከሻ ከነኩ ይሰደባሉ፤ ይናቃሉ። የሚከተለውን ቃል ግጥም እንመልከት።

ሀላብኛ	አማርኛ
ኢቦ ላሌ ኢቦ ላሌ	ኢቦ ላሌ ኢቦ ላሌ ⁵
ጭምባር በሌ እንጄ	አምባር ባለጠለቅከበት እጅህ
አቴን ዘንጎ ተቼ	ትከሻዬን አትያዘኝ
ኢቦ ላሌ ኢቦ ላሌ	ኢቦ ላሌ ኢቦ ላሌ
ኤቦ ላሌ ሸቂቢ ጌነኒቹ	ዞር በልልኝ ከጀርባዬ
አቦ ላሌ ጭምባርባ አንጋታኬ	ቀለበት የለም በጣትህ

⁵ አዝማች ሆኖ ትርጉም እንደሌለው ይናገራሉ።

“ቃላ” የሀላባ ሴቶች ባህላዊ ዘፈንና ማህበራዊ ፋይዳው-አበባ አማረ

በሀላባ ብሔረሰብ አንድ ሰው ጀግና ከተባለ ጸጉሩን ያጎፍራል፤ በእጁ ላይ የብር አንባር በጣቱ ላይ ቀለበት ያደርጋል። አንድ ጆሮውን ተበስቶ ሎቲ ያደርጋል። ከላይ ባየናቸው ስንኞች የተላለፈው መልእክት ጀግና ያልሆነ ልጃገረዶቹን የመንካት መብት እንደሌለው ነው። ቃላ የምትጨውተዋን ልጃገረድ አንድ ወንድ በእጁ ላይ አንባር ሳያጠልቅ ቢነካት እንደውርደት ትቆጥረዋለች። ስለዚህ እሷም ታዋርደዋለች፤ ታንኳስሰዋለች። በሴት አንደበት መሰደብ እንደ ትልቅ ነውር ስለሚቆጠር ወንዶቹ በጣም ይሸማቀቃሉ።

ልጃገረዶቹ ከወንዶች የሚጠበቀውን የጀግንነት ተግባር ያልተወጡትን ይሳለቁባቸዋል፤ ይተቸቸዋል እንዲሁም ይዘልፏቸዋል። ለምሳሌ፡- ፈሪና ያልገደለ እንደሚሰደብ ሁሉ ጀግና ሳይሆን ራሱን እንደ ጀግና የሚቆጥርና ሊያታልል የሚሞክርም በቃላ ዘፈን ይንቋሸሻል፤ ይተቻል። በዚህ መልክ፡-

ሀላብኛ	አማርኛ
ይንጀረ ጭንባር ሺልቶ	የእጅህን አምባር አውልቀው
ሂና ሀባ ሺልዶ	ይህንን ጎፈሬህን ላጨው
የቀተልኤት ኢልዶ	የገደልክበትን ቦታ እስቲ አሳየኝ!

ይህ ማህበራዊ ሂስ ነው። በብሄረሰቡ ያልተዋጋና ጅብዱ ያልሰራ ጸጉሩን ማጎፈር፤ አንባር ማጥለቅ አይችልም። እንዲህ ዓይነቱ ምግባረ ብልሹነት በቃላ ይተቻል፤ ይወገዛል። ይህ ደግሞ ሰዎች ሀቀኛ እንዲሆኑ ያስተምራል።

4.2 ለአደን ጀግኖች የሚዘፈን ቃላ

በሀላባ ብሄረሰብ አደን ትልቅ ስፍራ የሚሰጠውና የጀግንነት መለኪያ እንደነበር ይነገራል። በብሄረሰቡ ዘንድ በአደን የታወቁ ጀግኖች በርካታ ናቸው። ለምሳሌ አንደኛው ቀጥሎ በቀረበው ግጥም ስማቸውና የሰሩት ጅብዱ እንዲህ ይወሳል፡-

ሀላብኛ	አማርኛ
ሄቦ ላሌ ሄቦ ላሌ (2)	ሄቦ ላሌ ሄቦ ላሌ
ሄቦ ላሌ ዘቤቹ ዶረሃ	አንበሳን የገደለ ሄቦ ላሌ
ሄቦ ላሌ ሎሱሃ ሶቲቺ	ማየት ከፈለጋችሁ
ሄቦ ላሌ ሌጋሞ ገመዳ ⁶ ጠዲሚ	ሌጋሞ ገመዳን ጠይቁ
ሄቦ ላሌ አጋጎ በቲሳ ጠዕሚ	በቲሳ አጋጎን ጠይቁ

ይህ ከላይ ያየነው የቃላ ግጥም በድሮ ጊዜ የሚዘፈን ቢሆንም አሁንም በተለያዩ አጋጣሚዎች ይዘፈናል። አሁን ባለንበት ዘመን ጦርነትም ሆነ አደን ባለመኖሩ፤ ቀደም ሲል እንደተጠቀሰው

⁶ አበጋዝ ሌጋሞ ገመዳ 20 አንበሳና ነብር ገድለዋል የሚባሉ ናቸው።

በሀላባ ብሄረሰብ በተለያዩ ማህበራዊ በዓላት ላይ በአገሪቱና በዞኑ አስተዳደር የተከናወኑ ጉዳዮችንና ማህበረ-ፖለቲካዊ ለውጦች ላይ ትኩረት ያደረገ ቃላ መዝፈን ተጀምሯል። ይህን ገጽታ ቀጥሎ እንመክላለን።

5. በዚህ ዘመን (በኢህአዴግ ዘመን) የቃላ ዘፈኖች ገጽታ

ምንም እንኳን በሀገሪቱ ውስጥ ጦርነት የሌለ ቢሆንም እስከቅርብ ጊዜ በሀላባ ብሄረሰብና አገራዊ ጥራት በሆነው የአርሲ ህዝብ መካከል የተለያዩ ግጭቶች ይቀሰቀሱ ነበር። በተለየም በ1985 ዓ.ም በነዚህ ህዝቦች መካከል በተደረገው ግጭት ተዋግተው ያሸነፉ ሀላቦችን ልክ እንደዲ.ሮ.ዎቹ ጀግኖች በቃላ ያነሷቸዋል። ለምሳሌ፡-

ሀላብኛ	አማርኛ
ባዲዬን ሬሄን ኖጋ	ለሀገር ብሎ እንደሞተው
ከማሊ ሞሲጋ	እንደ ከማል ሙሳ

ከማል ሙሳ ኢህአዴግ ሲገባ በሀላቦችና የአርሲ አሮሞዎች መካከል በተፈጠረው ግጭት ሲዋጋ የሞተ ግለሰብ ነው። ይህ ሁኔታ የሚያሳየን አሁንም ድረስ ልጃገረዶችም ሆኑ ሴቶቹ ጀግኖቻቸውን ከማወደስ ወደ ኋላ እንደማይሉ ነው። ነገር ግን ጦርነቱ ከሰው ጋር ሳይሆን ከድህነት ጋር ነው በሚለው መርህ የቃላ ዘፈን በልማት ላይ እንዲያተኩር ሆኗል።⁷ በዚህም የተነሳ ቃል ግጥሞቹ በሀላባ ባህል፣ አስተዳደር፣ ልማትና በመሳሰሉት አገራዊና አካባቢያዊ ጉዳዮች ላይ ትኩረት የሚያደርጉ ሆነው ተገኝተዋል። ይህን ለመረዳት የሚከተለውን የቃላ ግጥም እንመለከታለን።

ሀላብኛ	አማርኛ
ሀራሮ ተኔ	ለእርቃችን
ባሊቆ ዮኔ	ሽማግሌዎች አሉን
ሀላባ ባዲኔ	ሀላባ ነው አገራችን
አልባ እሎሃ ሃሎን	ሰፊ ነው ጥላችን
ኢታልኖም ገንኔ	ራሳችንን ችለናል
ገራደቲ ዮኔ	ገራዶች ⁸ አሉን

የሀላባ ብሄረሰብ የራሱ የአስተዳደር ስርዓት (ሴራ) ያለው ሲሆን ማንኛውም ጉዳይ የሚታየው በአገር ሽማግሌዎች ነው። አስታራቂ ሽማግሌዎች የሚሏቸው እያንዳንዱ ጎሳ ውስጥ ማህበራዊ ችግሮች ሲያጋጥሙ የሚያስታርቁና በአጠቃላይ በህዝቡ መካከል ሰላም እንዲሰፍን የሚያደርጉ

⁷ ቃለመጠይቅ፡ ጥቅምት 20 ቀን 2008 ዓ.ም፣ ከኑሪቱ አብዶና ህልፊቱ ዴቢሶ ጋር።
⁸ ገራዶች በሽማግልና የሚሳተፉ ቢሆኑም ገራድነት የተሟላ የማዕረግ ስም ሳይሆን ወደ አዝማችነት ወይም ኢማምነት የሚያዳርስ የዕጩነት ማዕረግ ነው።

“ቃላ” የሀላባ ሴቶች ባህላዊ ዘፈንና ማህበራዊ ፋይዳው-አበባ አማራ

ሽማግሌዎችን ነው። የአስተዳደርና የዳኝነት ስርዓቱ የሚከወነው በዛፍ ጥላ ስር ነው። ሌላ ምሳሌ እንመልከት፡-

ሀላብኛ	አማርኛ
ሀላባ ሳይኔ	ሀላባ አገራችን
አታኖ ጋጉኔ	ራሳችንን ችለናል
መንጭኖ አኑኔ	አባታችን መንጭኖ
ሀሰና አኑኔ	አባታችን ሀሰን ነው
ወላሞሃ ዳንጉኔ	ድንበራችን ወላይታ ነው

በዘፈኑ ላይ የተጠቀሱት መንጭኖና ሀሰን አባትና ልጅ ሲሆኑ የመጀመሪያዎቹ የሀላባ አባቶች እንደሆኑ አፈ ታሪካቸው ይናገራል። በዚህ መንገድ አሁንም ድረስ የዘር ሀረጎቻቸውን ያስታውሳሉ። እነዚህ ሴቶች የሀላባን ህዝብ ታሪክና ራሳቸውን የቻሉ እንደሆኑ የቀደሙትን አባቶች በመጥቀስ ታሪካቸው እንዲታወስ ያደርጋሉ። በአሁኑ ጊዜ ያለውን የዕድገትና ልማት ሁኔታ በተመከተ የሚዘፍኑትን ደግሞ ቀጥሎ እንመለከታለን።

ሀላብኛ	አማርኛ
ሄቦ ላሌ(3)	ሄቦ ላሌ(3)
ሄቦ ላሌ ልማቱ ለውጠ ዶሮ	ልማታችን ለውጥ አመጣ
ሄቦ ላሌ ልማቱ ለውጠ	ልማታችን ለውጥ አመጣ
ሄቦ ላሌ ልማቱ ወደዎችን ባሾ	ልማት ከድሮ ተሸሏል
ሄቦ ላሌ ሼይ ዎካ ስልጤ ሄቦ	በስልጤ በኩል የሸዋ መንገድ ተሰራ

በዚህ መንገድ በድሮ ጊዜ መሪዎቻቸውን ጀግኖችን ያወድሱ እንደነበረ በአሁኑ ጊዜ ቃላ ይዘቱን ለውጦ ያተገኙትን የልማት እንቅስቃሴዎች ማድነቂያና ማሞገሻ ሆኖ እናገኘዋለን። አንድ ስራ የሰራ ጀግና ሄቦ ይባላል። ይህም ማበረታታትና ወደ ላይ ተሸክሞ ደስታን መግለጽን የሚያሳይ ነው። በሌላ የቃላ ዘፈን ደግሞ እንዲህ ይላሉ፡-

ሀላብኛ	አማርኛ
ቢሮታኔ ቆሜዎሮ	ቢሮ የሀላባ ቆሜ አደረገ
ሊማቱኔ ለውጣ ዶሮ	በልማታችን ለውጥ ተገኘ
መገኖሆ ሊላ ሄኛ	እግዚአብሔር ጥሩ ነገር አሳየን
ቆሚቲ ሀላቢኛ	ቆሚ የሀላባ ነው
ሞተሩ በየቤኛ	ሞተሩ በየቦታው ነው
መገሎ ሆላሄ	እግዚአብሔር የአንተ ነገርይገርማል።

ቆሜ ከስንደዶ የሚሰራ የሀላባ ብሄረሰብ ባህላዊ ባርኔጣ ነው። በአሁኑ ጊዜ የሀላባ መለያ ወይም የህዝቡ ማንነት መግለጫ ምልክት ሆኗል። አሁን በቃል ግጥሙ ላይ እንደተገለጸው በሀላባ ዞን አስተዳደር ጽ/ቤት አናቱ ላይ ተቀምጧል። ይህንን በማድነቅ ነው የሚያዘመኑት።

ምስል 3: በህላባ የሴራ በዓል ላይ ሴቶች ቃላ ሲጫወቱ (ምንጭ:- የህላባ ዞን ባ/ክ/ኮ ቢሮ ከፋይል የተወሰደ)

6. የቃላ ፋይዳ

የቃል ግጥም ፋይዳ ሲባል የሚከውኑት የቃል ግጥሞች ለስነ-ቃላት ባለቤቶች ያላቸውን ጠቀሜታን ይመለከታል። የተለያዩ የቃል ግጥም ዓይነቶች ለየራሳቸው የሆነ ጠቀሜታ ወይም ተግባር ያላቸው ቢሆንም እነዚህ የተለያዩ ቃል ግጥሞች ተመሳሳይ ጠቀሜታ ሊኖራቸው ይችላሉ።

የቃል ግጥም ለተጠቃሚው ማህበረሰብ የሚያበረክተው በርካታ ተግባራት አሉት። በዚህም መሰረት የህላባ ሴቶች ቃላም በመጀመሪያ ደረጃ በዘፈንነቱ ለከዋኞቹም ሆነ ለተደራሲያኑ የማዘናናት ፋይዳው ከፍተኛ ነው። በተጨማሪም ከላይ በትንተናው ለማሳየት እንደተሞከረው መረጃን ከትውልድ ወደ ትውልድ የማስተላለፍ ሚና ይጫወታል። ቃላ ረጅምና ተራኪ ዘፈን ስለሆነ ከድሮ ጀምሮ የነበረውን የህዝቡን ታሪክ ከጀግኖች ጀብዱ አንጻር ስለሚተርክ ታሪክን ከትውልድ ወደ ትውልድ ለማስተላለፍ ያለው ሚና ከፍተኛ ነው። በመሆኑም የህዝቡን ባህልና ወግ ጠብቆ በማቆየት በማገልገል ላይ ይገኛል። ለምሳሌ የህላባ ጀግኖች እነማን እንደነበሩ፣ የተሳተፉባቸውን ጦርነቶች፣ የሰሯቸውን ጀብዱዎች ሲጠቅሱ በዚያን ጊዜ ያልነበረው የአሁኑ

“ቃላ” የሀላባ ሴቶች ባህላዊ ዘፈንና ማህበራዊ ፋይዳው-አበባ አማረ

ትውልድ ያለፈ ታሪኩን እንዲገነዘብና የራሱን ጀግኖች እንዲያውቅና እንዲያከብር ያደርጋል። ቃላ ወጣቱ ትውልድ ጠንካራና ሀገሪቱን የሚደፍር ጠላት ቢመጣ ተዋግቶ የሀገሩን ሉአላዊነት የሚያስከብር እንዲሆን ያስተምራል። ስንፍናንና ፍርሃትን በመንቀፍ ደፋርና ጀግና እንዲሆን ያበረታታል። Abrokwa “.. Inculcate respect and responsibility among the people” (Abrokwa 1999:202) በማለት እንደሚገልጸው እንዲህ ዓይነት ባህላዊ ዘፈኖች በህዝቦች መካከል ኃላፊነትና አክብሮት እንዲሰርፅ የማይቻል ኃይል አላቸው። የቃላ ዘፈን አዲሱ ትውልድ ወይም ወጣቶች ጎሳቸውን እንዲያውቁ፣ በማንነታቸው እንዲኮሩ ጀግኖቻቸውን ወይም በመልካም ምግባራቸው የታወቁ ሰዎችን እንዲያከብሩ እንዲሁም እርስ በርስ እንዲከባበሩ ይረዳል። ምንም እንኳን ቃላ በተወሰነ አጋጣሚ ብቻ የሚዘፈን ቢሆንም እስካሁን ድረስ የሀላባ ህዝብ ባህሉንና ታሪኩን ጠብቆ እንዲቆይ አስተዋጽኦ አድርጓል ማለት ይቻላል። እነዚህ ዘፈኖች የማህበረሰቡን ባህል፣ እምነት፣ ማህበራዊ መዋቅር የሚያንጸባርቁና ማህበራዊ ለውጦች ሲመጡ ምላሽ የሚሰጡ ሆነው አግኝቻቸዋለሁ።

7. ለውጥና ቀጣይነት

Freire (1970) እንደሚያስረዳው ሰዎች ባህልን ይፈጥራሉ፣ ስለዚህ በሰው የተፈጠረው ባህል ደግሞ በተለያዩ ምክንያቶች ሊቀየርና ሊለወጥ ይችላል። እንደአብዛኛው ማህበረሰብ በሀላባ ባህል ውስጥም በተለያዩ ምክንያት ለውጦች ተከስተዋል። በቃላ ዘፈን ላይ ያሉት ለውጦች ሁለት ዓይነት ናቸው።

1. በአጠቃላይ ቃላ በመቅረት ላይ መሆኑ
 - በአጠቃላይ ቃላ መዘፈን እየቀረ መምጣቱ ከትምህርት መስፋፋት ጋር ተያይዞ ልጃገረዶች ወደ ትምህርት ቤት በመላካቸው
 - የእስልምና አስተምህሮ መጠናከር በቃላ ላይ ብቻ ሳይሆን በበርካታ ባህላዊ ክዋኔዎች ላይ ተጽእኖ ማምጣቱ
2. የቃላ ይዘቶች (መልእክቶች) መለወጣቸው
 - ከተፈጥሮ ጥበቃ አንፃር የዱር አራዊትን ማደን በመከልከል የአደን ጀግኖች ያለመኖራቸው
 - እንደድሮው ከአጎራባች ብሄረሰቦች ጋር ለጦርነት የሚያደርስ ግጭት ባለመኖሩ፣ ቢኖርም በአገር ሽማግሌዎችና በመንግስት ጣልቃ ገብነት መፍትሄ እንዲያገኝ በመደረጉ፣
 - የመንግስት ፖሊሲ ድህነትን መዋጋትና የልማት ትኩረት የሚል በመሆኑ

ቃላ የጦር ጀግኖችን ከማወደስ የልማት ጀግኖችን ማወደስ ላይ አተኩሯል። በዚህ ለውጥ ውስጥ ዘፈኑ ቅርፁንና መልኩን ሳይለቅ ቀጥሏል ማለት ይቻላል። ሆኖም ቃላ የሚዘፈንበት አጋጣሚ ሰፊ ባለመሆኑና ለዚያውም ጥቂት ቃላ በሚችሉ ሴቶች አማካኝነት ብቻ መከወኑ በመጥፋት አደጋ ላይ መሆኑን ይጠቁማል።

8. የጥናቱ ግኝትና የማጠቃለያ አስተያየት

ባህላዊ ዘፈኖች በታሪካዊ ሁኔታ ላይ ሊያተኩሩ ይችላሉ። አንዳንዶቹም አሳዛኝ ገጠመኞችንና በተለያዩ ጊዜያት ተጋድሎ ያደረጉ ጀግኖች እያወሱ የሚያሞግሱ ናቸው። ጥናቱ እንደሚያሳየው የሀላባ ሴቶች በቃላ ዘፈን አማካኝነት የሀላባን ህዝብ ማንነት፣ ስመጥር ግለሰቦችን፣ ጀግኖቹን ከትውልድ ወደ ትውልድ እንዲተላለፉ፣ እንዲታወቁና እንዲዘከሩ በማድረግ የራሱን አስተዋጽኦ አድርጓል። የቃላ ዘፈኖች የሀላባ የገጠር ህይወት ነጸብራቅ እንደመሆናቸው የገጠሩን ህይወት ያሳያሉ። የሀላባ ህዝብ ተዋጊ እንደነበር ታሪክ እየጠቀሱ ቃላ ዘፋኞቹ በዘፈናቸው ይናገራሉ። በተጨማሪም ማህበራዊ ሂስ ያደርጉበታል፣ ጀግናን በማወደስ ሰነፍን በማንኳሰስ። በአሁኑ ጊዜ ደግሞ በአገር አቀፍና በዞኑ ያለውን የልማት ስራ በማበረታታትና በማሞገስ፣ በማህበረሰቡ ያለውን የለውጥ እንቅስቃሴ በማድነቅ፣ ጠንካራ ገበሬዎችን በማሞገስ ቃላ አስተዋጽኦ እያደረገ ይገኛል። ሴቶቹ የለውጡ አካል በመሆን በማህበረ-ፖለቲካዊ መቼት ውስጥ ተሳታፊ ሆነው እናገኛቸዋለን።

የሀላባ ሴቶች ነባሩና አሁኑ ታሪክ እንዲተላለፍ በማድረግ ላይ ናቸው። መጻሕፍትን መግለጥ ሳያስፈልጋቸው በቃል የሰሙትን መልሰው በቃል በማስተላለፍ ጀግኖቻቸውን ያስተዋውቃሉ፣ ለጀግኖች ያላቸውን ክብርና አድናቆት ያሳያሉ። ቃላን ወንዶችም ሆኑ ሴቶች፣ አረጋውያን፣ ጎልማሶችና ወጣቶች፣ እንዲሁም በተለያዩ ማህበራዊ እርከኖች ላይ ያሉ ሰዎች የሚያዳምጡት ዘፈን ነው። የሀላባ ልጃገረዶች ቃላን ሲዘፍኑ ማንንም አይፈሩም፣ የሚሞገሰውን ያሞግሳሉ፣ የሚተቸውን ይተቻሉ።

እንዲህ ዓይነት ማህበራዊ ፋይዳ ያላቸው ባህላዊ እሴቶች ደግሞ ለትምህርት፣ ለታሪክና ለማህበራዊ ሂስ ጠቃሚ በመሆናቸው በአግባቡ ሊጠኑ፣ ሊሰነዱና በጥቅም ላይ ሊውሉ ይገባል።

ዋቢ ማስረጃዎች

ኤፍሬም ዘለቀ። (2007)። የሀላባ ብሔረሰብ ታሪክና ባህል። በሀላባ ህዝብ ክማት ማህበረ ድጋፍ የታተመ፣ ርሆቦት ማተሚያ ቤት፣ አዋሳ

ዘረሁን አስፋው። (2007)። የስነጽሁፍ መሰረታዊያን። ንግድ ማተሚያ ቤት፣ አዲስ አበባ።

ፊቃደ አዘዘ። (1991)። የስነቃል መምሪያ። አልፋ ኢትዮጵያ።

ሀላባ ልዩ ወረዳ። 1998። የአላባ ብሔረሰብ ባህል፣ ታሪክና ቋንቋ አጠቃላይ ገጽታን የሚያሳይ ፕሮፋይል። ሀላባ ልዩ ወረዳ (ያልታተመ)።

Abrokwa, Clemente K., 1999, ‘Indigenous Music Education in Africa, in Ladislaus M Semali and Joe L. Kincheloe, eds., *What is Indigenous Knowledge? Voices from the Academy*, New York and London: Falmer Press, pp. 191-207.

Bauman, R. (1983). *Folklore, Cultural Performances, and Popular Entertiaments*. New York;Oxford: University Press.

Davis, Coralynn V. (2008) “Pond-Women Revelations: The Subaltern Registers in Maithil Women’s Expressive Forms.” *Journal of American Folklore*, 121 (481): 286-318.

Finnegan,R. (1976). *Oral Literature in Africa*. Oxfröd University Press.

Freire, P. (1970). *The Pedagogy of the Oppressed*. New York:Herder and Herder.

Gittens D. Angela.2008. Hands, Eyes, Butts and Thighs: Women’s Labour, Sexuality and Movement Technique from Semneal through the Diaspora. United States. UMI

Nenola, A. (1993). “Folklore and the Genderized World”. Turki, Nordic Fronteirs. 49-62.

Gill R.S. and Nahar S (2004). “Folk Songs of Punjab”.*Journal of Punjab Studies*. Volume II, No2.